ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 36 (2015)

Δελτίον ΧΑΕ 36 (2015), Περίοδος Δ'

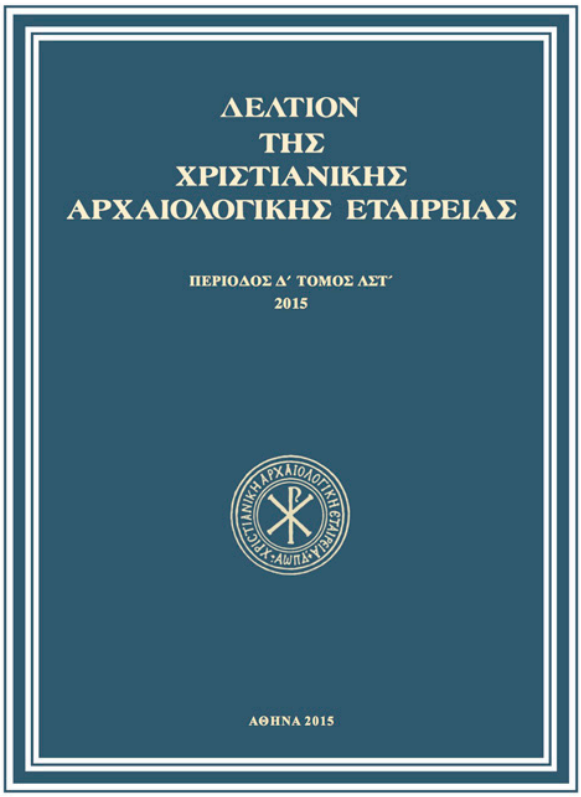

Ανέκδοτος νομισματικός «θησαυρός» από τον Πριόλιθο Καλαβρύτων

Άννα Ι. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

doi: 10.12681/dchae.1789

Copyright © 2016, Άννα Ι. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Ά. Ι. (2016). Ανέκδοτος νομισματικός «θησαυρός» από τον Πριόλιθο Καλαβρύτων. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, *36*, 289–304. https://doi.org/10.12681/dchae.1789

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 10/09/2026 10:03:35

Άννα Ι. Λαμπροπούλου

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΣ «ΘΗΣΑΥΡΟΣ» ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΙΟΛΙΘΟ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

Εις μνημόσυνον Αρχιμανδρίτου Φιλαρέτου, Καθηγουμένου της μονής Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων

Στην Κειμηλιοθήκη της μονής της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων φυλάσσονται δέκα πρωτοβυζαντινά νομίσματα μέσα σε χάλκινη οινοχόη. Το εύρημα συνιστά νομισματικό «θησαυρό», που βρέθηκε το 1977 στη θέση «Κόκκορη» του οικισμού Πριόλιθος (τέως Συρμπάνι), 15 χλμ. νοτιοδυτικά των Καλαβρύτων. Ο «θησαυρός» παραδόθηκε το 2007 στη μονή Αγίας Λαύρας από τον κάτοικο Πριολίθου Αυγερινό Δημητρακόπουλο. Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται τόσο το περιεχόμενο του «θησαυρού» όσο και η χρονολόγηση του μετάλλινου αγγείου-θησαυραρίου, προκειμένου να αξιολογηθεί η σημασία του σε σχέση με τον οικισμό στον οποίο βρέθηκε.

Λέξεις κλειδιά
6ος-7ος αιώνας, «θησαυρός», θησαυράριο, νομίσματα, οινοχόη, Πελοπόννησος, Αχαΐα, Πριόλιθος.

The treasury of the monastery of Hagia Lavra at Kalavryta preserves ten Early Byzantine coins inside a bronze wine jug. The find constitutes a hoard discovered in 1977 at the site "Kokkori" by the village Priolithos (formerly Syrbani), 15 km northwest of Kalavryta. The hoard was handed in 2007 to the monastery of the Hagia Lavra by Avgerinos Dimitrakopoulos, an inhabitant of Priolithos. The present paper will examine the contents of the hoard, as well as the date of the metal vessel containing it, in order to evaluate its significance in relation to the settlement where it was found, as well as within the context of the period when it was deposited.

Keywords
6th-7th centuries, hoard-coins, coins, wine jug, Peloponnese, Achaia, Priolithos.

Στη θέση «Κόκκορη» της κοινότητας Πριολίθου Καλαβρύτων (τέως Συρμπάνι) βρέθηκαν το 1977 από τον κάτοικο Αυγερινό Δημητρακόπουλο μέσα σε χάλκινο αγγείο (οινοχόη) δέκα πρωτοβυζαντινά νομίσματα. Η οινοχόη με το νομισματικό «θησαυρό» παραδόθηκε το έτος 2007 στον καθηγούμενο Φιλάρετο της μονής της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων, στην Κειμηλιοθήκη της οποίας έκτοτε φυλάσσεται. Πρόκειται για το δεύτερο κατά σειρά νομισματικό «θησαυρό» από τον Πριόλιθο

*Ερευνήτρια ΙΙΕ/ΕΙΕ -Τμήμα Βυζαντινών Ερευνών, alambrop@eie.gr

** Την υπόδειξη του νομισματικού «θησαυρού» από τον Πριόλιθο οφείλω στον αρχιμανδρίτη Φιλάρετο, καθηγούμενο της μονής της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων, ο οποίος μου εμπιστεύθηκε τη μελέτη του ευρήματος, λίγο χρόνο πριν από τον αδόκητο και πρόωρο θάνατό του. Ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στο σημερινό καθηγούμενο Ευσέβιο και τους μοναχούς της μονής για τη φιλοξενία και την εμπιστοσύνη με την οποία με περιέβαλαν. Θερμές ευχαριστίες οφείλω ακόμη στη φίλη νομισματολόγο του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών Γιόρκα Νικολάου, όχι μόνον για την ταύτιση των νομισμάτων, αλλά και για την προθυμία της να συζητήσει μαζί μου τα προβλήματα γύρω από την ιστορική ερμηνεία παρόμοιων ευρημάτων. Επίσης, ευχαριστώ θερμά την αρχαιολόγο-σπηλαιολόγο Λίνα Κορμαζοπούλου για τις φωτογραφίες των τριών αδημοσίευτων μεταλλικών οινοχοών από το σπήλαιο της Ανδρίτσας, το υλικό του οποίου μελετά. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στη συνάδελφο αρχαιολόγο Αναστασία Γιαγκάκη για την πολύτιμη βοήθειά της στη μελέτη και τη χρονολόγηση της οινοχόης. Τέλος, ευχαριστίες απευθύνω στους ανώνυμους κριτές που με τις υποδείξεις τους, συνέβαλαν στη βελτίωση της μελέτης μου.

αφού ο πρώτος είχε βρεθεί το 1979, επίσης, στη θέση «Κόκκορη» του οικισμού[1].

Ανάλυση του «θησαυρού» Πριόλιθος/1977

Το εύρημα από τον Πριόλιθο περιέχει δέκα χάλκινες κοπές, έξι φόλλεις του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α΄ και τέσσερα εικοσανούμμια του αυτοκράτορα Ιουστίνου Β΄ και της συζύγου του Σοφίας (βλ. Παράρτημα 1)[2]. Αντιπροσωπεύονται τα νομισματοκοπεία της Ανατολής, όπως της Κωνσταντινουπόλεως, της Θεσσαλονίκης και της Νικομηδείας, ενώ απουσιάζουν εντελώς τα δυτικά νομισματοκοπεία. Το νομισματοκοπείο της Κωνσταντινουπόλεως αντιπροσωπεύεται με το 1ο εργαστήριο (τρεις φόλλεις Ιουστινιανού Α΄) και το 3ο εργαστήριο (ένας φόλλις Ιουστινιανού Α΄), το νομισματοκοπείο της Νικομηδείας με το 1ο εργαστήριο (ένας φόλλις Ιουστινιανού Α΄) και το 2ο εργαστήριο (ένας φόλλις Ιουστινιανού Α΄) και, τέλος, το νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης αντιπροσωπεύεται με τέσσερα εικοσανούμμια Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας. Από τα δέκα νομίσματα τα έξι είναι φόλλεις (τεσσαρακοντανούμμια) του Ιουστινιανού Α΄ των ετών 539-540 (τρεις φόλλεις), των ετών 540-541 (ένας φόλλις), του έτους 541-542 (ένας φόλλις), του έτους 545-546 (ένας φόλλις). Τα υπόλοιπα τέσσερα είναι εικοσανούμμια Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας του έτους 570-571 (ένα εικοσανούμμιο), του έτους 571-572 (ένα εικοσανούμμιο), του έτους 574-575 (ένα εικοσανούμμιο), των ετών 568-569 έως και 577-578 (ένα εφθαρμένο εικοσανούμμιο).

Οφείλουμε να παρατηρήσουμε στο σημείο αυτό ότι το αρχικό περιεχόμενο της οινοχόης-θησαυραρίου δεν είναι γνωστό. Δεν γνωρίζουμε δηλαδή αν ο «θησαυρός» στην αρχική του σύνθεση απετελείτο μόνον από δέκα νομίσματα ή αν πρόκειται για τμήμα διασκορπισθέντος «θησαυρού», μέρος του οποίου χάθηκε. Σε οποιαδήποτε περίπτωση είμαστε υποχρεωμένοι να εξετάσουμε το «θησαυρό» στην παρούσα μορφή του. Όπως φαίνεται από τη σύνθεση και την ποσοτική του ανάλυση, ο «θησαυρός» που φυλάχτηκε από τον κάτοχό του μέσα σε χάλκινο αγγείο-οινοχόη (βλ. Παράρτημα 2) πρέπει να δημιουργήθηκε στα χρόνια του Ιουστινιανού Α΄, δεδομένου ότι οι φόλλεις αυτού του αυτοκράτορα αποτελούν το 60% του περιεχομένου των βυζαντινών νομισμάτων του «θησαυρού», ενώ τα εικοσανούμμια του Ιουστίνου Β΄ και της Σοφίας, που αποτελούν το υπόλοιπο 40% των βυζαντινών νομισμάτων του «θησαυρού», και ιδιαίτερα η νεότερη κοπή, που μπορεί να χρονολογηθεί μέχρι το 13ο έτος της βασιλείας αυτού του αυτοκράτορα (565-578), δείχνει εκ πρώτης όψεως ως πιθανό χρόνο απώλειας του «θησαυρού» την περίοδο μετά το έτος 577-578. Όμως, επειδή το συγκεκριμένο νόμισμα, εικοσανούμμιο Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας (βλ. Παράρτημα 1, αριθ. 10) είναι πολύ φθαρμένο, ακριβώς στο σημείο αναγραφής του έτους της βασιλείας, είμαστε υποχρεωμένοι κατ᾽ αρχήν να θεωρήσουμε ως πιθανότερη χρονολογία απώλειας του «θησαυρού», τη χρονολογία κοπής του νεότερου νομίσματος, που είναι το έτος 574/5 (βλ. Παράρτημα 1, αριθ. 9). Είναι γνωστό ότι κατά την εποχή αυτή, δηλαδή από το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα και μετά, διαδραματίζονται στην Πελοπόννησο διάφορα γεγονότα, όπως συχνές επιθέσεις σλαβικών φύλων, έντονα σεισμικά φαινόμενα μακροχρόνιας διάρκειας, επιδημίες, ενώ παράλληλα διαπιστώνεται ένα κλίμα ανασφάλειας, που χαρακτηρίζεται από δημογραφική κάμψη, οικονομική δυσπραγία και περιστολή της νομισματικής κυκλοφορίας, που οδηγεί για διάφορους λόγους στην απώλεια ή απόκρυψη νομισματικών «θησαυρών». Οι νομισματικοί «θησαυροί» αυτής της εποχής, που προέρχονται από την Πελοπόννησο, φυλάσσονται συχνά μέσα σε κεραμικά ή σπανιότερα σε μεταλλικά αγγεία, γνωστά ως

[1] Μ. Οἰκονομίδου, «Βυζαντινὸ «εὕρημα» Πριολίθου Καλαβρύτων 1979», *ΑΑΑ* XII (1979), 63-71. Ἄ. Ἀβραμέα, «Νομισματικοὶ «θησαυροὶ» καὶ μεμονωμένα νομίσματα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο (ΣΤ΄-Ζ΄ αἰ.)», *Σύμμεικτα* 5 (1983), 83, 62 αριθ. 21. C. Morrisson – Vl. Popović – V. Ivanišević, *Les trésors monétaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713)* [Réalités Byzantines 13], Παρίσι 2006, 271-272, αριθ. 183. Για το «θησαυρό» του Πριολίθου σε συνδυασμό με άλλους νομισματικούς «θησαυρούς» των Βαλκανίων αυτής της εποχής, βλ. και τις απόψεις των Fl. Curta – A. Gândilă, «Hoards and Hoarding Patterns in the Early Byzantine Balkans», *DOP* 65-66 (2011-2012), 104, αριθ. 258.

[2] Στην οινοχόη βρέθηκαν μαζί με τα πρωτοβυζαντινά και δύο μεταγενέστερα νομίσματα του 18ου και 19ου αιώνα, που προφανώς δεν ανήκουν στο εύρημα και πρέπει να τοποθετήθηκαν στο αγγείο σε πολύ μεταγενέστερη εποχή, υπό άγνωστες συνθήκες. Πρόκειται για ένα αργυρό νόμισμα ισπανικής αυτοκρατορίας, εποχής Καρόλου Γ΄ (1759-1788), με χρονολογία κοπής 1780, καθώς και ένα αργυρό νόμισμα αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας, εποχής Φραγκίσκου Β΄ (1792-1835), με χρονολογία κοπής το 1811. Σε κάθε περίπτωση θεωρούμε ότι δεν ανήκαν στο «θησαυρό».

θησαυράρια[3], και κατά κανόνα περιέχουν είτε χρυσά νομίσματα, είτε χρυσά και χάλκινα νομίσματα, είτε, τέλος, μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις[4]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η δημοσίευση του περιεχομένου ενός νομισματικού «θησαυρού», σπανίως συνοδεύεται από την παράλληλη δημοσίευση του θησαυραρίου, που συνιστά, στην περίπτωση που υφίσταται, αναπόσπαστο τμήμα του ενιαίου νομισματικού ευρήματος. Πάντως, σε ό,τι αφορά στο γενικότερο θέμα των συνθηκών υπό τις οποίες χάνονται ή αποκρύβονται νομισματικοί «θησαυροί» στην περιοχή από τα τέλη του 6ου αιώνα και μετά, θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Γενικά η διατήρηση των νομισμάτων του «θησαυρού» από τον Πριόλιθο είναι καλή. Όλες οι κοπές έχουν κυκλοφορήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα, πριν από την απώλεια ή απόκρυψή τους. Όπως είναι φυσικό, τη μεγαλύτερη φθορά παρουσιάζουν οι μικρότερες υποδιαιρέσεις. Δηλαδή, συγκριτικά οι φόλλεις (τεσσαρακοντανούμμια) είναι καλύτερα διατηρημένοι από τους μισούς φόλλεις (εικοσανούμμια), λόγω του γεγονότος ότι οι τελευταίοι, ως μικρότερη υποδιαίρεση, έχουν κυκλοφορήσει περισσότερο. Τα νομίσματα δεν έχουν συντηρηθεί και καλύπτονται όλα από μια ελαφρά πατίνα και σε πολλές περιπτώσεις η οξείδωση είναι μεγάλη. Συνεπώς πρόκειται για ένα εύρημα που δείχνει τη διακίνηση ορισμένων νομισματικών κοπών στην περιοχή των Καλαβρύτων από τα μέσα του 6ου αιώνα, και μετά, αλλά πιθανώς και πολύ αργότερα, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια. Το βάρος των νομισμάτων κυμαίνεται από 23,625 μέχρι 20,400 γραμμάρια οι φόλλεις και από 6,400 μέχρι 5,400 γραμμάρια τα εικοσανούμμια, γεγονός που σημαίνει ότι το μέσο βάρος είναι 22,120 γραμμάρια για τους φόλλεις και 5,900 για τα εικοσανούμμια.

Το ιστορικό πλαίσιο και οι συνθήκες απόκρυψης-απώλειας του «θησαυρού» του Πριολίθου/1977

Ο «θησαυρός» του Πριολίθου/1977 εντοπίστηκε υπό άγνωστες ακριβώς συνθήκες στη θέση «Κόκκορη», λίγα μόλις χιλιόμετρα βόρεια του οικισμού (Εικ. 1). Ακριβώς στην ίδια θέση βρέθηκε και ο δεύτερος «θησαυρός» (Πριόλιθος/1979), αποτελούμενος, όπως προαναφέρθηκε[5], από 121 νομίσματα (120 πρωτοβυζαντινά νομίσματα και έναν αντωνιανό Γαλλιηνού). Πρόκειται για ενιαίο εύρημα, που αποτελείται από χάλκινες υποδιαιρέσεις (minimi) του 5ου και 6ου αιώνα και περιλαμβάνει κοπές Ιουστινιανού Α΄, Ιουστίνου Β΄, Τιβερίου Β΄ και Μαυρικίου. Και τα δύο νομισματικά ευρήματα βρέθηκαν μέσα στα θησαυράρια χωμένα στο χώμα και ατυχώς δεν συνδέονται με κάποιο κτηριακό συγκρότημα, που θα επέτρεπε τον άμεσο ή έμμεσο συσχετισμό των συνθηκών της απώλειας-απόκρυψης των «θησαυρών» με την καταστροφή ή εγκατάλειψη κάποιου συγκεκριμένου κτηριακού χώρου.

---

[3] Ο όρος «θησαυράριο» σημαίνει το πήλινο ή μεταλλικό σκεύος μέσα στο οποίο φυλάσσονται νομίσματα, βλ. σχετικά Χ. Μπακιρτζής, «Τρία θησαυράρια τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν», *ΑΑΑ* XV (1982), 72. Μέσα σε πήλινα θησαυράρια έχουν εντοπιστεί οι «θησαυροί» στην Αχαΐα, όπως στην οδό Μυκηνών και στο Ωδείο της Πάτρας, στην Κλειτορία, στον Πριόλιθο, στην Ολυμπία της Ηλείας, στην πόλη της Μεσσήνης της Μεσσηνίας κτλ. Σπανιότερη είναι η χρήση μεταλλικών αγγείων ως θησαυραρίων, όπως στην Ολυμπία, στον Πριόλιθο, στο σπήλαιο της Ανδρίτσας, στη Ζογεριά Σπετσών κτλ. Τέλος, υπάρχουν περιπτώσεις φύλαξης νομισμάτων μέσα σε δερμάτινους ή υφασμάτινους σάκους (κομποδέματα), όπως π.χ. στο Άργος, στην Ολυμπία κ.α.

[4] Για τις σλαβικές επιδρομές, τη δημογραφική και την οικονομική κρίση κατά τη μεταβατική αυτή περίοδο στην Πελοπόννησο, βλ. A. Avraméa, *Le Péloponnèse du IVe au VIIIe siècle. Changements et persistances* [Byzantina Sorbonensia 15], Παρίσι 1997, 67-104. Ἀ. Λαμπροπούλου – Ἰ. Ἀναγνωστάκης – Β. Κόντη – Ἀ. Πανοπούλου, «Συμβολὴ στὴν ἑρμηνεία τῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων τῆς Πελοποννήσου κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες"», *Οι Σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος-9ος αι.)* (επιμ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη) [ΙΒΕ/ΕΙΕ, Διεθνή Συμπόσια 9], Αθήνα 2001, 189-229. Ειδικά για τη δυτική Πελοπόννησο βλ. A. Lambropoulou, «The Presence of Slavs in the Western Peloponnese during the 7th and 8th Centuries: New Archaeological Evidence», *Foreigners in Early Medieval Europe: Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility* (επιμ. D. Quast) [Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 78], Mainz 2009, 197-217. Για τις απώλειες ή αποκρύψεις νομισματικών «θησαυρών» κατά την περίοδο αυτή, βλ. V. Ivanišević, «Les trésors balkaniques, témoins des invasions et de leurs routes», *Les trésors monétaires byzantins*, ό.π. (υποσημ. 1), 75-93.

[5] Οικονομίδου, ό.π. (υποσημ. 1), 63-71. Στο εύρημα περιλαμβάνεται και μία μικρή φθαρμένη χάλκινη κοπή Baduila, ενώ εκτός ευρήματος θεωρείται χάλκινος αντωνιανός Γαλλιηνού, βλ. στο ίδιο, 63, 64, 66. Ο χάλκινος αντωνιανός του αυτοκράτορα Γαλλιηνού κανονικά δεν πρέπει να εξαιρεθεί του ευρήματος, όπως ορθά επισημαίνεται από τους Morrisson – Popović – Ivanišević, ό.π. (υποσημ. 1), 271, αριθ. 183. Για τη σημασία της εύρεσης αντωνιανών εποχής Γαλλιηνού σε νομισματικούς θησαυρούς, βλ. I. Touratsoglou, «Coin Production and Coin Circulation in the Roman Peloponnese», *Roman Peloponnese* III. *Society, Economy and Culture under the Roman Empire: Continuity and Innovation* (επιμ. A. D. Rizakis – Cl. E. Lepenioti) [Μελετήματα 63], Αθήνα 2010, 243-246.

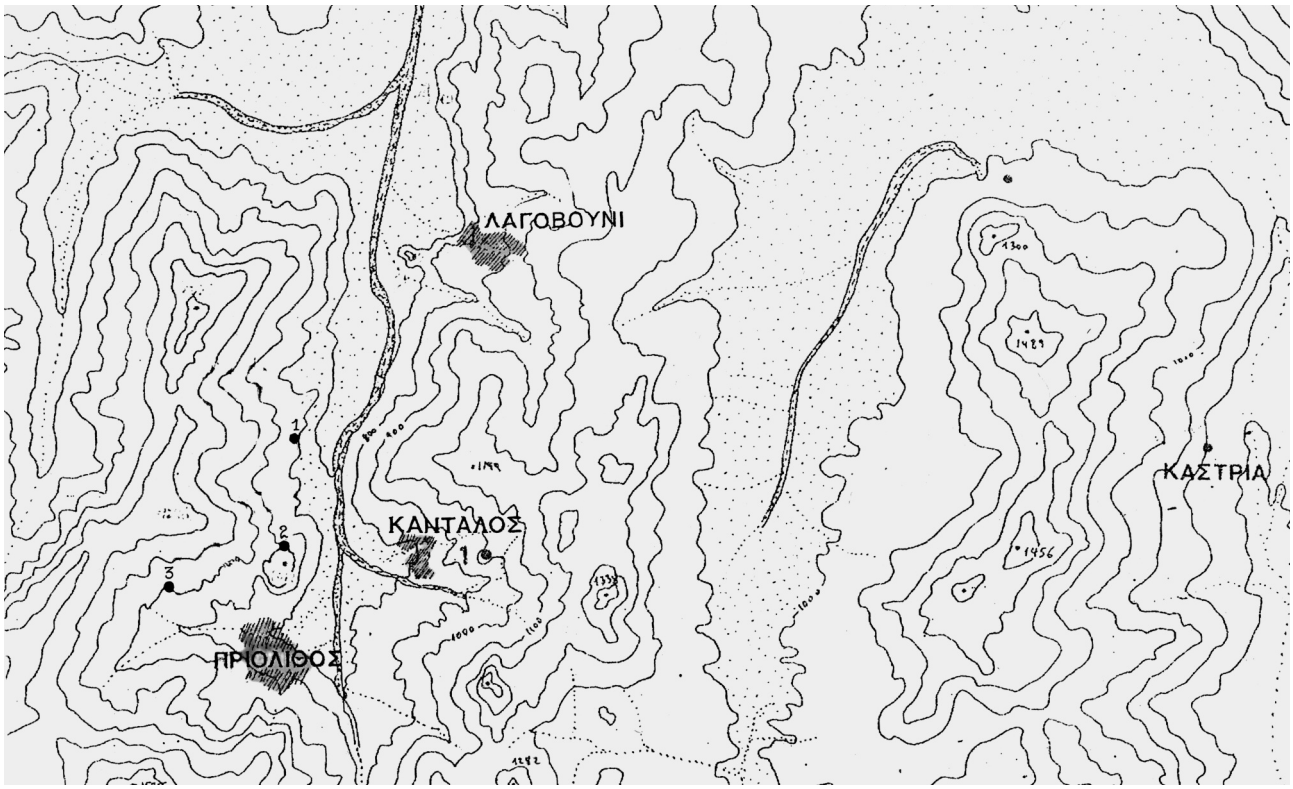

Εικ. 1. Χάρτης περιοχής Πριολίθου και η θέση «Κόκκορη», όπου βρέθηκε ο «θησαυρός» (1. θέση «Κλίκιζα», 2. θέση «Πύργος», 3. θέση «Κόκκορη»).

Ο Πριόλιθος[6] (τέως Συρμπάνι[7]) βρίσκεται 15 χλμ. περίπου νοτιοδυτικά των Καλαβρύτων και βορειοδυτικά της αρχαίας Κλειτορίας (σημ. Μαζέικα), σε σημείο σημαντικό, που είχε παλαιότερα ταυτιστεί με την αρχαία αρκαδική πόλη Κύναιθα (σημ. Καλάβρυτα)[8]. Η επίκαιρη θέση του οικισμού στο βάθος της εύφορης κοιλάδας που διασχίζεται από τον ποταμό Βουραϊκό, σε σημείο που ελέγχει το δρόμο, που οδηγεί μέσω του αυχένα

[6] Για τον Πριόλιθο Καλαβρύτων βλ. Γ. Παπανδρέου, *Καλαβρυτινὴ Ἐπετηρίς,* Αθήνα 1906, 184-185. Γ. Παπανδρέου, *Ἱστορία τῶν Καλαβρύτων*, Αθήνα χ.χρ., ίσως 1928, 246.

[7] Ο οικισμός είχε την ονομασία Συρμπάνι μέχρι τη 19η Ιουλίου 1928, οπότε μετονομάστηκε σε Πριόλιθο (ΦΕΚ 156/1928). Ως Sirbani απαντά στην απογραφή Grimani του έτους 1700, που ανήκει στο territorio di Callavrita, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμὸς καὶ οἰκισμοὶ τῆς Πελοποννήσου 13ος-18ος αἰώνας*, Αθήνα 1987, 269, 302. 40. Γ. Ἀ. Πίκουλας, *Λεξικὸ τῶν οἰκισμῶν τῆς Πελοποννήσου. Παλαιὰ καὶ νέα τοπωνύμια*, Αθήνα 2001, 396, αριθ. 3512. Η πιθανότερη ετυμολογία της ονομασίας Συρμπάνι είναι σλαβική από το Srbjane, βλ. σχετικά M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland* [Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophish- historische Klasse 12], Μόναχο 1941 (φωτοτ. ἀνατ. Λιψία 1970) [Subsidia Byzantina, IV], 139, αριθ. 89. Αντίστοιχη άποψη διατυπώνεται και από τον Χ. Συμεωνίδη, ο οποίος αναφέρει ότι πρόκειται για τόπο εγκατάστασης αιχμαλώτων πολέμου των μεσαιωνικών χρόνων, βλ. σχετικά Χ. Π. Συμεωνίδης, *Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικωνυμίων*, Β΄, Λευκωσία – Θεσσαλονίκη 2010, 1330, αριθ. 16.704.

[8] Μ. Πετρόπουλος, «Τοπογραφικὰ βόρειας Ἀρκαδίας», *Horos* 3 (1985), 65-66. Για την ταύτιση της αρχαίας Κύναιθας με το Κάστρο της Ωριάς και τις δυτικές υπώρειές του, βλ. Γ. Ἀ. Πίκουλας, *Ἀρκαδία. Συλλογὴ μελετῶν (Horos, Ἡ μεγάλη βιβλιοθήκη),* Αθήνα 2002, 39-76. Βλ. σχετικά και τη μελέτη της Γ. Ζ. Αλεξοπούλου, «Νεότερα στοιχεία για την τοπογραφία της βορειοδυτικής Αρκαδίας», *Ancient Arcadia, Papers from the Third International Seminar on Ancient Arcadia, Held at the Norwegian Institute at Athens (7-10 May 2002), Papers from the Norwegian Institute at Athens* 8*,* Αθήνα 2005, 294-295. Για την ταύτιση της αρχαίας και ρωμαϊκής Κύναιθας, βλ. διεξοδικά την αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή της Γ. Ζ. Αλεξοπούλου, *Συμβολή στην αρχαιολογία και τοπογραφία της Αζανίας (Βόρειας Αρκαδίας), Επαρχία Καλαβρύτων*, Διδακτορική Διατριβή (Α 1, Α 2, Β), Α2, Πάτρα 2009, 393-401. Βλ. επίσης M. Jost, *Sanctuaires et cultes d'Arcadie* [Études Péloponnésiennes IX], Παρίσι 1985, 51-53.

του Πριολίθου από την Κύναιθα (Καλάβρυτα) προς τον Κλείτορα[9], καθώς και τα αρχαιολογικά ευρήματα που επισημάνθηκαν στη θέση «Λάκκος» ή «Λάκκωμα»[10], κάνουν πιθανή τη λειτουργία στην περιοχή του Πριολίθου ενός αρχαίου οικισμού. Αρχαίος μυκηναϊκός οικισμός αγροτικού χαρακτήρα εντοπίζεται και στο γειτονικό χωριό Κάνδαλος (κωνικό ύψωμα στο Μπουρή), βορειοανατολικά του Πριολίθου[11].

Ο οικισμός[12] περιβάλλεται από ψηλά βουνά, όπως ο Ζέμπης (1.620 μ.) στα νοτιοδυτικά, το Κάστρο (1.338 μ.) στα ανατολικά, καθώς και η Καρπίτσα, η Κορύτα, η Κουβέλα κτλ., στη μέση των οποίων δημιουργείται μια μικρή εύφορη κοιλάδα, που ποτίζεται από τα άφθονα νερά της περιοχής και τις πηγές, όπως την πηγή της Αμπαλινίας, της Τρανής Βρύσης, του Στενού, του Άη Νικόλα, του Πύργου, του Κόκκορη κτλ.

Η θέση «Βρύση» του Κόκκορη (υψόμετρο 1.040 μ.) βρίσκεται σε απόσταση περίπου 4 χλμ. βόρεια του οικισμού του Πριολίθου, στην αριστερή/δυτική πλευρά της κοιλάδας του Ερασίνου/Βουραϊκού ποταμού[13] (Εικ. 1).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η θέση «Πύργος» Πριολίθου (υψόμετρο 900 μ.), που βρίσκεται νότια της θέσης «Τροχάλια», σε απόσταση 500 μ. βορειοδυτικά του χωριού. Στο σημείο αυτό εντοπίστηκε γωνία κτηρίου, κατασκευασμένου από πλακοειδείς λίθους και οπτοπλίνθους των υστερορρωμαϊκών χρόνων, καθώς και τμήμα αγωγού σε παρακείμενο βράχο[14]. Ο τρόπος κατασκευής της γωνίας του κτηρίου από πλακοειδείς λίθους και οπτοπλίνθους παραπέμπει σε πρωτοβυζαντινά κτηριακά κατάλοιπα, που θα μπορούσαν να χρονολογηθούν ακόμη και στον 6ο αιώνα[15].

Τέλος, στη θέση «Κλίκιζα», δυτικά του χωριού Κάνδαλος και 3 χλμ. περίπου βόρεια του Πριολίθου (υψόμετρο 840 μ. μέσα στα χωράφια ιδιοκτησίας της Δέσποινας Οικονόμου) και δυτικά του χωριού Κάνδαλος[16], στην πλαγιά λόφου μαρτυρείται η ύπαρξη μεγάλου αριθμού τάφων και η λειτουργία παλαιού νεκροταφείου. Στο πλάτωμα που διαμορφώνεται στην κορυφή και μέσα στα πουρνάρια διακρίνονται κατάλοιπα μικρής εκκλησίας απροσδιόριστης εποχής. Απέναντι ακριβώς από την Κλίκιζα, βρίσκεται θέση με τη χαρακτηριστική ονομασία «Φραγκοκκλησιά»[17].

Τα λιγοστά, αλλά ενδεικτικά αρχαιολογικά κατάλοιπα, που εντοπίσθηκαν στις παραπάνω θέσεις του ορεινού οικισμού του Πριολίθου, σε συνδυασμό με το περιεχόμενο των δύο νομισματικών «θησαυρών» (Πριόλιθος/1977

[9] Αλεξοπούλου, *Συμβολή*, ό.π. (υποσημ. 8), Α2, 516-517. Ο δρόμος διερχόταν από τις θέσεις που εντοπίστηκαν στα σημερινά χωριά Λαγοβούνι, Κάνδαλος και Πριόλιθος και από τον αυχένα του Πριολίθου στα νότια/νοτιοανατολικά του χωριού, κατέληγε στην πόλη του Κλείτορα.

[10] Πρόκειται για πρωτογεωμετρικά αγγεία, που βρέθηκαν στη θέση «Λάκκος» ή «Λάκκωμα» (=βόρεια/βορειοανατολικά του χωριού), όπου εντοπίστηκαν κατάλοιπα πρωτογεωμετρικού νεκροταφείου, βλ. σχετικά Ε. Μαστροκώστας, *ΑΔ* 22 (1967), Χρονικά, 217, πίν. 156δ-ε. Πετρόπουλος, «Τοπογραφικά», ό.π. (υποσημ. 8), 66. Αλεξοπούλου, «Νεότερα στοιχεία», ό.π. (υποσημ. 8), 295. Η ίδια, *Συμβολή,* ό.π. (υποσημ. 8), Α1, 193-194, α/α 135, εικ. 257. Οικιστικά κατάλοιπα, όπως π.χ. κατάλοιπα τοίχων από αργολιθοδομή στις θέσεις «Μεραίικα», «Σκόζα» και «Τροχάλια» εντοπίστηκαν κατά την επιφανειακή έρευνα της Γεωργίας Αλεξοπούλου στις θέσεις «Μεραίικα», «Σκόζα» (βόρεια της θέσης «Τροχάλια»), «Τροχάλια» (νότια της θέσης «Σκόζα»), όπως επίσης στο σύγχρονο νεκροταφείο Πριολίθου, βλ. σχετικά Αλεξοπούλου, *Συμβολή*, ό.π. (υποσημ. 8), Α1, 188 α/α 123, 189 α/α 126, 190 α/α 128, 193 α/α 133, 193-194 α/α 135.

[11] Α. Σάμψων, «Προϊστορικοὶ οἰκισμοὶ στὴν περιοχὴ Καλαβρύτων», *Πρακτικὰ Β΄ Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν, Πελοποννησιακά*, παράρτημα 11, Αθήνα 1986, 33-35. Πετρόπουλος, «Τοπογραφικά», ό.π. (υποσημ. 8), 66. Αλεξοπούλου, «Νεότερα στοιχεία», ό.π. (υποσημ. 8), 295.

[12] Στις αρχές του 20ού αιώνα το χωριό εκτεινόταν σε μια περιοχή περίπου 40.000 στρεμμάτων. Υπήρχε σημαντική γεωργική (σίτος, αραβόσιτος, κριθάρι, καλαμπόκι, όσπρια) και κτηνοτροφική παραγωγή (εκτροφή αιγοπροβάτων, χοίρων, ίππων κτλ.), βλ. σχετικά και Παπανδρέου, *Καλαβρυτινὴ Ἐπετηρίς*, ό.π. (υποσημ. 6), 184.

[13] Στη θέση αυτή (αγρός ιδιοκτησίας Α. Κοντογιώργη) είχαν βρεθεί το 1978 κατά την άροση κομμάτια πίθων, πιθανώς της γεωμετρικής εποχής, βλ. Αλεξοπούλου, *Συμβολή*, ό.π. (υποσημ. 8), 192 α/α 131. Στην ίδια θέση είχε βρεθεί πριν από 40 περίπου χρόνια, πήλινη σφραγίδα, καθώς επίσης δρεπάνι, ηνί και νομίσματα (πληροφορία του κατοίκου Πριολίθου Φώτη Θεοδωρακόπουλου στις 10.7.2014).

[14] Αλεξοπούλου, *Συμβολή,* ό.π. (υποσημ. 8), Α1, 190-191 α/α 129, εικ. 253. Στη θέση «Ταξιάρχες», 300 μ. βόρεια/βορειοδυτικά από το κέντρο του χωριού εντοπίστηκαν λίγα φθαρμένα κομμάτια κεραμίδων στέγης, βλ. Αλεξοπούλου, *Συμβολή*, ό.π. (υποσημ. 8), Α1, 193 α/α 134.

[15] Ευχαριστώ τη Γεωργία Αλεξοπούλου, αρχαιολόγο της ΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, για την επιβεβαίωση της εκτίμησης αυτής, αναφορικά με τη χρονολόγηση του τμήματος αυτού του κτηρίου.

[16] Αλεξοπούλου, *Συμβολή*, ό.π. (υποσημ. 8), Α1, 188-189 α/α 124. Για τη θέση βλ. Σάμψων, ό.π. (υποσημ. 11), 36.

[17] Η θέση «Φραγκοκκλησιά» βρίσκεται κατά μήκος της Εθνικής Οδού, αλλά σήμερα τα κατάλοιπα ερειπίων φραγκικού ναού, που αναφέρονται από τον Παπανδρέου [βλ. Παπανδρέου, *Καλαβρυτινὴ Ἐπετηρίς*, ό.π. (υποσημ. 6), 184] έχουν παρασυρθεί από τα νερά.

και Πριόλιθος/1979), που βρέθηκαν στη θέση «Κόκκορη» και περιλαμβάνουν αποκλειστικά χάλκινα νομίσματα (μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις, τεσσαρακονταnούμμια και εικοσανούμμια) του 5ου και 6ου αιώνα, οδηγούν στη σκέψη ότι ο οικισμός πρέπει να είχε κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο χαρακτήρα προεχόντως αγροτικό. Πιθανότατα πρόκειται για μια αγροτική εγκατάσταση, την έκταση και το χαρακτήρα της οποίας μόνον ανασκαφική έρευνα μπορεί να προσδιορίσει. Αυτό ενισχύεται από τη θέση του οικισμού σε εξαιρετικά εύυδρη και εύφορη περιοχή, σε σημείο κομβικό, πάνω στο οδικό δίκτυο, που συνέδεε τον αρχαίο Κλείτορα με την αρχαία Κύναιθα (Καλάβρυτα), καθώς και από τη δυναμική αγροτική και κτηνοτροφική του παραγωγή. Ως έτος απόκρυψης-απώλειας του πρώτου «θησαυρού» θεωρείται η περίοδος λίγο μετά το 584[18], ενώ του δεύτερου η περίοδος λίγο μετά το 574/5 (βλ. Παράρτημα 1, αριθ. 9), εποχή κατά την οποία η Πελοπόννησος, όπως προαναφέρθηκε, βρίσκεται σε κατάσταση γενικής ανασφάλειας, που επιτείνεται από τη δημογραφική κάμψη, την οικονομική δυσπραγία, την υποτίμηση των χάλκινων νομισμάτων και τις πληθωριστικές τάσεις[19].

Ωστόσο, η άνευ όρων αποδοχή του έτους 574/5 ως έτους απώλειας-απόκρυψης του δεύτερου «θησαυρού» από τον Πριόλιθο προσκρούει στην ασφαλή χρονολόγηση της οινοχόης-θησαυραρίου, που αποτελεί τμήμα του ενιαίου νομισματικού ευρήματος, μέσα στον 7ο ή και 8ο αιώνα (βλ. Παράρτημα 2, Εικ. 14). Με βάση το σκεπτικό αυτό θεωρούμε ότι το έτος 574/5 αποτελεί ένα κατώτατο όριο (post quem), μετά το οποίο ο «θησαυρός» χάθηκε ή απεκρύβη για κάποιο λόγο κατά τη διάρκεια του 7ου αιώνα και μετά. Όπως απέδειξε η σχετική έρευνα των τελευταίων χρόνων τα χάλκινα νομίσματα αυτής της περιόδου χρησιμοποιούνται επί αιώνες μετά την κοπή και την κυκλοφορία του νεότερου νομίσματος[20]. Η άποψη αυτή ενισχύεται από τη μελέτη δύο «θησαυρών» από την Πελοπόννησο, ο ένας από τους οποίους βρέθηκε σε αγροτική εγκατάσταση («θησαυρός» της Ολυμπίας/1877) και ο άλλος σε αστικό χώρο («θησαυρός» του Άργους/1998). Η μελέτη του «θησαυρού» της Ολυμπίας/1877, που αποτελείται από πολύ μεγάλο αριθμό νομισμάτων, ανάμεσα στα οποία νομίσματα κυρίως εποχής Ιουστινιανού Α΄ (527-565), και περιλαμβάνει επίσης σκεύη, εργαλεία, καθώς και μεταγενέστερα αντικείμενα του 7ου και 8ου αιώνα, μας υποχρεώνει να αντιμετωπίσουμε κάτω από άλλη οπτική, τόσο την προσέγγιση του έτους απόκρυψης-απώλειας των νομισματικών θησαυρών, όσο και των αιτιών, που οδήγησαν στη συγκεκριμένη απόκρυψη-απώλεια[21]. Σε αντίστοιχους προβληματισμούς οδηγεί η μελέτη του «θησαυρού» από το Άργος/1998 (οδός Παπαλεξοπούλου) και αφορά στην ύπαρξη ενός νομίσματος του 12ου ή του 13ου αιώνα ανάμεσα σε νομίσματα αρχαία, ελληνιστικά, ρωμαϊκά, βανδαλικά, ενώ ο κύριος όγκος των νομισμάτων είναι χάλκινες υποδιαιρέσεις του 6ου αιώνα[22]. Υπό κανονικές συνθήκες το έτος απόκρυψης του «θησαυρού» θα προσδιοριζόταν στην περίοδο μεταξύ του 575 και 580, οπότε και χρονολογείται το νεότερο νόμισμα (εικοσανούμμιο του Ιουστίνου Β΄). Όμως, η μοναδική παρουσία ενός νομίσματος του 13ου αιώνα μέσα στο «θησαυρό» του

[18] Οικονομίδου, ό.π. (υποσημ. 1), 63. Βλ. και Morrisson – Popović – Ivanišević, ό.π. (υποσημ. 1), 271-272, αριθ. 183.

[19] Κλ. Σιδηρόπουλος, «Η νομισματική κυκλοφορία στην υστερορωμαϊκή και πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη. Τυπικό παράδειγμα ή ιστορική εξαίρεση;», *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία. Αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου (Αθήνα, 29-30 Μαΐου 1998)* (επιμ. Π. Γ. Θέμελης – Β. Κόντη), Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 2002, 99-124, κυρίως 106-108. Β. Πέννα, «Νομισματική κυκλοφορία στην Ηλεία κατά τη βυζαντινή περίοδο. Μια πρώτη προσέγγιση», στο ίδιο, 235. Τα χαρακτηριστικά της οικονομίας κατά την περίοδο αυτή αναλύονται στη μελέτη για το νομισματικό «θησαυρό» της Χίου/1998, βλ. Γ. Νικολάου, «Συμβολή στη νομισματική κυκλοφορία των νησιών του Αιγαίου κατά τον 7ο αι. Ο «Θησαυρός» Χίος /1998», *Πρακτικά Συνεδρίου της Ε΄ Επιστημονικής Συνάντησης Το Νόμισμα στα Νησιά του Αιγαίου (Μυτιλήνη, 16-19 Σεπτεμβρίου 2006)*, 2, Μέσοι Χρόνοι, *Οβολός* 9, Αθήνα 2010, 77-93.

[20] Σιδηρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 19), 108: «το έτος κοπής τους (δηλ. των νομισμάτων), αποτελεί μόνον ένα terminus post quem για την απώλειά τους και φυσικά για τη χρήση τους που μπορεί να διαρκέσει αιώνες μετά». Αντίστοιχη ακριβώς άποψη διατυπώνεται αναφορικά με τις συνθήκες απόκρυψης του «θησαυρού» της Χίου, Χίος/1998, που περιέχει νομισματικές υποδιαιρέσεις Κώνσταντος Β΄, βλ. αναλυτικά, Νικολάου, ό.π. (υποσημ. 19), 90.

[21] Για το «θησαυρό» της Ολυμπίας/1877, βλ. κυρίως Th. Völling, «Ein frühbyzantinischer Hortfund aus Olympia», *AM* 110 (1995), 425-459. Βλ. επίσης, Ά. Λαμπροπούλου, «Όψεις του οικονομικού βίου των κατοίκων της Ηλείας (τέλη του 6ου αι.-αρχές του 9ου αι.). Προσεγγίσεις υπό το φως της αρχαιολογικής έρευνας», *Πρακτικά Συνεδρίου της ΣΤ΄ Επιστημονικής Συνάντησης το Νόμισμα στην Πελοπόννησο (Άργος, Μάιος 2011)* (26 δακτυλογραφημένες σελίδες, χάρτης, φωτογραφίες, υπό εκτύπωση).

[22] Ch. Flament – P. Marchetti, «Un trésor monétaire «tardif» (VIe ou XIIIe s.) découvert à Argos», *BCH* 135 (2011), 261-281.

Άργους (μικρό δηνάριο της κομητείας της Φλάνδρας του 12ου ή του 13ου αιώνα) αλλάζει άρδην την προσέγγιση του έτους απώλειας-απόκρυψής του, στις αρχές του 13ου αιώνα[23]. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο γεγονός ότι μέχρι τις αρχές του 13ου αιώνα χρησιμοποιούνταν στο Άργος νομίσματα βυζαντινά του 6ου αιώνα, όπως επίσης ρωμαϊκά και ελληνιστικά[24]. Το γεγονός αυτό οδηγεί στην αναθεώρηση του άμεσου συσχετισμού του έτους απώλειας-απόκρυψης των θησαυρών του 6ου αιώνα με τις σλαβικές επιθέσεις στην Πελοπόννησο, δεδομένου ότι διαπιστώνονται περιπτώσεις μακραίωνης χρήσης, τόσο των χάλκινων αυτών βυζαντινών νομισμάτων, όσο ακόμη και των ελληνιστικών. Η διαπίστωση αυτή, αναφορικά με τη μακρόχρονη χρήση παλαιών κοπών, ενισχύεται και από το γεγονός ότι η ανασκαφή τριών μεταβατικών ναών στην περιοχή της Ηλείας (στην Κόκκινη Εκκλησιά στο Μάζι Σκιλλουντίας, στην Κοίμηση της Θεοτόκου στη Δαφνιώτισσα, στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος στην Επισκοπή Ωλένης), δεν απέδωσε ούτε ένα νόμισμα (πληροφορία του ανασκαφέα Δ. Αθανασούλη).

Πρέπει να επισημανθεί ότι το περιεχόμενο των δύο «θησαυρών» από τον Πριόλιθο ανήκουν στο ίδιο αρχαιολογικό περιβάλλον. Ο πρώτος «θησαυρός» (Πριόλιθος/1979) βρέθηκε μέσα σε πήλινο θησαυράριο[25], ενώ ο δεύτερος (Πριόλιθος/1977) μέσα στη χάλκινη οινοχόη. Το περιεχόμενό τους αποτελείται από χάλκινες υποδιαιρέσεις με φόλλεις και εικοσανούμμια, που αντιπροσωπεύουν αποκλειστικά τα ανατολικά νομισματοκοπεία (Κωνσταντινουπόλεως, Νικομηδείας, Κυζίκου, Αντιοχείας και Θεσσαλονίκης). Παρόμοιας σύνθεσης «θησαυροί» προέρχονται, επίσης, από την Κλειτορία, την Πελλήνη (Ζούγρα), την Αγία Κυριακή Φλιατρών[26]. Αυτή η κατηγορία «θησαυρών» από χάλκινα νομίσματα, που περιέχουν υποδιαιρέσεις διαφόρων αξιών, συστήθηκε κατά κανόνα κάτω από συνθήκες έκτακτης ανάγκης και όχι ακαριαίου συμβάντος, δεδομένου ότι έχουν βρεθεί κρυμμένοι μέσα σε αγγεία (Πριόλιθος, σε πήλινο και χάλκινο αγγείο μέσα στο χώμα), σε παλαιοχριστιανικές βασιλικές (στο νότιο κλίτος της βασιλικής της Αγίας Κυριακής Φιλιατρών), στην υπόγεια στοά κάτω από το Στάδιο της αρχαίας Νεμέας, σε τοίχους κτηρίων, στο έδαφος ή κάτω από το δάπεδο. Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι «θησαυροί» αυτοί, γνωστοί ως μεικτοί «θησαυροί», σύμφωνα με τη Βάσω Πέννα, θα πρέπει να αντανακλούν «το συνολικό ταμείο του κατόχου», στο οποίο, εκτός από νομίσματα καθημερινής συναλλαγής, έχουν προστεθεί και προϊόντα αποθησαυρισμού με τη μετατροπή μικρών υποδιαιρέσεων σε μεγαλύτερες[27].

Ωστόσο, οι δύο «θησαυροί» φαίνεται να διαφοροποιούνται ως προς τη χρονολογία απώλειάς τους. Συγκεκριμένα, ο χρόνος απώλειας-απόκρυψης του πρώτου «θησαυρού» του Πριολίθου/1979 τοποθετείται μετά το 583/4, όπως προκύπτει από το φόλλι Μαυρικίου, που έχει κυκλοφορήσει αρκετά[28], απωλέστηκε σε περίοδο αντίστοιχη περίπου με το «θησαυρό» της Πελλήνης (περί το 585)[29], της Ισθμίας (μετά το 584, περί το 584-586)[30] και της Κλειτορίας (έτος 583/4 ή λίγο μετά)[31]. Η απώλεια του δεύτερου «θησαυρού», Πριόλιθος/1977, τουλάχιστον με βάση τη χρονολόγηση του νεότερου ταυτισμένου νομίσματος θα μπορούσε να χρονολογηθεί στο έτος 574/5 και να συνδυαστεί με το «θησαυρό» από τη βορειοδυτική Πελοπόννησο (πιθανότατα από την περιοχή της Αχαΐας), του οποίου η χρονολογία της απόκρυψης-απώλειάς του συμπίπτει με το έτος 578 (13ο

[23] Στο ίδιο, 271-279

[24] Στο ίδιο, 279.

[25] Οικονομίδου, ό.π. (υποσημ. 1), 63. Το πήλινο αγγείο που βρέθηκε θαμμένο στη γη δεν έχει μελετηθεί και παρά τις επανειλημμένες σχετικές προσπάθειές μου (στο Νομισματικό Μουσείο της Αθήνας, στην ΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων της Πάτρας, καθώς και στην 6η Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Πατρών) δεν έγινε δυνατόν να εντοπιστεί.

[26] Πέννα, ό.π. (υποσημ. 19), 234-235. Μ. Γαλάνη-Κρίκου – Γ. Νικολάου – Μ. Οικονομίδου – Β. Πέννα – Ι. Τουράτσογλου – Η. Τσούρτη, *Σύνταγμα Βυζαντινών «Θησαυρών» του Νομισματικού Μουσείου (ΣΒΘ)*, Αθήνα 2002, 43-45, αριθ. 24, 45-47, αριθ. 25, 55-58, αριθ. 31.

[27] Πέννα, ό.π. (υποσημ. 19), 235.

[28] Οικονομίδου, ό.π. (υποσημ. 1), 63, 71.

[29] Γαλάνη-Κρίκου – Νικολάου – Οικονομίδου – Πέννα – Τουράτσογλου – Τσούρτη, ό.π. (υποσημ. 26), 55-58, αριθ. 31. Morrisson – Popović – Ivanišević, ό.π. (υποσημ. 1), 265-267, αριθ. 176.

[30] Ἀβραμέα, ό.π. (υποσημ. 1), 56-57 αριθ. 9, 60 αριθ. 16, 83. Morrisson – Popoviç – Ivanišević, ό.π. (υποσημ. 1), 249-250, αριθ. 155.

[31] Ἀβραμέα, ό.π. (υποσημ. 1), 61, αριθ. 20, 83. Γαλάνη-Κρίκου – Νικολάου – Οικονομίδου – Πέννα – Τουράτσογλου – Τσούρτη, ό.π. (υποσημ. 26), 43-45, αριθ. 24. Morrisson – Popović – Ivanišević, ό.π. (υποσημ. 1), 253-254, αριθ. 158.

έτος βασιλείας Ιουστίνο Β΄)[32]. Και στο «θησαυρό» αυτό, όπως και σε άλλους πελοποννησιακούς «θησαυρούς» αυτής της περιόδου, περιέχονται οστρογοτθικές κοπές μικρής αξίας, του Baduila, του Atalarico των ετών 526-534 και 541-552[33].

Συμπέρασμα

Οι δύο «θησαυροί» του Πριολίθου, που βρέθηκαν στη θέση «Κόκκορη» του οικισμού σχετίζονται με τις εγχρήματες συναλλαγές, που πραγματοποιούσαν οι κάτοχοί τους στην ημορεινή αυτή αγροτική περιοχή της Πελοποννήσου. Ο συνολικός αριθμός των νομισμάτων των «θησαυρών», που ανέρχεται σε 131 νομίσματα (121+10), κυρίως φόλλεις και εικοσανούμμια, συνιστά ένα διόλου ευκαταφρόνητο ποσό, αν λάβει κανείς υπόψη του το κόστος ενός προϊόντος ή την αμοιβή ενός εργαζόμενου (τεχνίτη ή εργάτη). Η σύνθεση και των δύο «θησαυρών» από χάλκινες υποδιαιρέσεις, κυρίως τεσσαρακονταπεντανούμμια και εικοσανούμμια του 5ου και 6ου αιώνα, καθώς και το ικανοποιητικό μέσο βάρος των νομισμάτων[34], θεωρούμε ότι είναι ενδεικτικό στοιχείο του μεικτού χαρακτήρα των «θησαυρών» αυτών, που είχε ως σκοπό, τόσο την κάλυψη των βιοτικών αναγκών της καθημερινότητας, όσο και την αποταμίευση/αποθησαυρισμό. Ο κάτοχός τους (αγρότης, γεωργός, τεχνίτης ή έμπορος) σε μία εποχή μεγάλης οικονομικής ανασφάλειας, συγκέντρωνε σε μετάλλινο ή κεραμικό αγγείο ένα ποσό για τα καθημερινά έξοδα, αλλά παράλληλα συγκέντρωνε και μεγαλύτερες ανεπίκαιρες νομισματικές υποδιαιρέσεις (φόλλεις, εικοσανούμμια) λόγω του βάρους τους και της αξίας τους σε χαλκό. Ο χρόνος κοπής του νεότερου νομίσματος του δεύτερου «θησαυρού» (Πριόλιθος/1977) στο έτος 574/5, καθώς και η χρονολόγηση της οινοχόης-θησαυραρίου πιθανότατα σε πολύ μεταγενέστερο στάδιο, μέσα στον 7ο ή και 8ο αιώνα ακόμη, καθιστά πιθανή την απώλεια του «θησαυρού» σε περίοδο που πρέπει να αποσυνδεθεί από τις σλαβικές επιθέσεις στην περιοχή. Βρισκόμαστε σε μια εποχή κατά την οποία η κοπή νέων νομισμάτων έχει υποχωρήσει δραματικά και η χρήση των παλαιών αναχρονισμένων χάλκινων κοπών[35] επί μακρό χρονικό διάστημα, έχει γενικευθεί σε σημείο, που να αποτελεί πλέον μια διαδεδομένη μέθοδο συναλλαγής, τόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα της Πελοποννήσου (Κόρινθο, Πάτρα, Μεσσήνη κτλ.) και τις μεγάλες αγροτικές οικιστικές εγκαταστάσεις (Ολυμπία κτλ.), όσο και στους μικρότερους αγροτικούς οικισμούς της αχαϊκής ενδοχώρας, όπως ο Πριόλιθος Καλαβρύτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη μεγαλύτερη και πιο εμπορική πόλη της Πελοποννήσου, στην Κόρινθο είναι ελάχιστα τα νομίσματα που έχουν βρεθεί από τα μέσα του 7ου αιώνα και μέχρι τη βασιλεία του Λέοντος Ε΄ (813-820)[36].

---

[32] Ο «θησαυρός» περιλαμβάνει 227 χάλκινα νομίσματα, μεταξύ των οποίων ρωμαϊκά 24, οστρογοτθικά 13 (Atalarico, Baduelo), βανδαλικά 3 (Γελίμερου) και βυζαντινά 187 (Αναστασίου, Ιουστινιανού Α΄ και Ιουστίνου Β΄). Τα νεότερα νομίσματα του «θησαυρού» χρονολογούνται ακριβώς στο έτος 578, που συμπίπτει με το 13ο έτος της βασιλείας Ιουστίνου Β΄ και αποτελούν κοπές του νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, βλ. B. Callegher, «Un ripostiglio dal Peloponneso Nord-Occidentale (ca. 578-579 d.C.): Note sulla Tesaurizzazione della Moneta Bronzea», *Rivista Italiana di Numismatica* 110 (2009), 117-118. Οι λόγοι απόκρυψης-απώλειας του «θησαυρού» κατά το έτος αυτό δεν προσδιορίζονται, αλλά σε κάθε περίπτωση δεν μπορούν να συνδεθούν ούτε με τις μεταναστεύσεις των βαλκανικών λαών προς τον ελλαδικό χώρο, αλλά ούτε με την απόκρυψη χρημάτων λόγω επαπειλούμενων πληθωριστικών τάσεων της οικονομίας, βλ. Callegher, «Un ripostiglio dal Peloponneso», ό.π., 89-128.

[33] Στο ίδιο, 94-96, 112-113. Οστρογοτθικές και βανδαλικές κοπές έχουν επισημανθεί σε «θησαυρούς» από το Άργος, την Αθήνα, την Κόρινθο, τον Άγιο Νικόλαο, τα Ίσθμια, τις Κεγχρεές, την Κλειτορία, τα Μέγαρα, την Ολυμπία, την Πάτρα, την Πελλήνη, τα Φιλιατρά, τον Πριόλιθο, την Τρύπη και τη Ζάχα Ηλείας, βλ. στο ίδιο, 96. Για τη σημασία της παρουσίας των νομισμάτων αυτών στους «θησαυρούς» του πελοποννησιακού χώρου, βλ. στο ίδιο, 94-96. Βλ. επίσης, I. Touratsoglou, «"Vandales" et "Ostrogoths" dans le Péloponnèse», *Νομισματικά Χρονικά* 28 (2010), 31-43.

[34] Ο «θησαυρός» Πριόλιθος/1977 περιέχει φόλλεις Ιουστινιανού Α΄ και εικοσανούμμια Ιουστίνου Β΄ με αρκετά ικανοποιητικό βάρος.

[35] Για τη χρησιμοποίηση ακόμη και κίβδηλων νομισμάτων, ως και νομισματόσχημων δισκαρίων, που δείχνει τη σαφέστατη εκτίμηση του χάλκινου νομίσματος κατά την εποχή αυτή, βλ. Σιδηρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 19), 107-108. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο διχασμός της οικονομικής ζωής, όπως απαντά στα νησιά του Αιγαίου κατά τον 7ο αιώνα. Στο πρώτο μισό του 7ου αιώνα έχουμε σοβαρές πληθωριστικές τάσεις και στη συνέχεια επιβίωση με ανεπίκαιρο νόμισμα ή και, κατά σύντομα διαστήματα, χωρίς αυτό κατά το δεύτερο μισό του αιώνα, βλ. Νικολάου, ό.π. (υποσημ. 19), 90-91.

[36] G. D. R. Sanders, «Κόρινθος», *Οἰκονομικὴ Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὸν 7ο ἕως τὸν 15ο αἰώνα* (επιμ. Ἀ. Λαΐου), Β΄, Αθήνα 2006, 400-401, πίν. Α΄. Με εξαίρεση τα 119 νομίσματα Κώνσταντος Β΄ (641-668), από τα οποία 96 βρέθηκαν στην πόλη της Κορίνθου και τα 23 στον Ακροκόρινθο, μόνον 26 νομίσματα εντοπίσθηκαν στην πόλη μέχρι τη βασιλεία του Λέοντος Ε΄. Μόνον από την εποχή του αυτοκράτορα Θεοφίλου (829-842) και μετά αποκαθίσταται η κανονική κυκλοφορία του νομίσματος. Για το

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι δύο αυτοί «θησαυροί» βρέθηκαν στον αγροτικό οικισμό του Πριολίθου, σε θέση κομβική της Αζανίας αλλά παράλληλα αρκετά απομακρυσμένη από τα μεγάλα σύγχρονα αστικά κέντρα της Πελοποννήσου. Η δημιουργία των συγκεκριμένων νομισματικών «θησαυρών» καταδεικνύει την κυκλοφορία ανεπίκαιρων αλλά βαρύσταθμων χάλκινων υποδιαιρέσεων στη νότια Αχαΐα, γεγονός που επιβεβαιώνει τις ενδείξεις για τη συνέχιση της νομισματικής κυκλοφορίας στην περιοχή. Αυτό ενισχύεται και από την εύρεση χάλκινων νομισμάτων, φόλλεων, εποχής Φωκά στο γειτονικό Πάος[37], καθώς και νουμμίων Ιουστίνου Α΄ στην πόλη της Ψωφίδας[38] κτλ. Η συνέχιση της νομισματικής κυκλοφορίας τεκμηριώνεται και για την πόλη των Πατρών τουλάχιστον μέχρι τα έτη 630-640, οπότε σημειώνεται ουσιαστικά η απαρχή των «σκοτεινών χρόνων» για την πόλη[39], ενώ μέχρι το πρώτο τέταρτο του 7ου αιώνα πιστοποιείται η κυκλοφορία του χρυσού νομίσματος, όπως προκύπτει από ένα εύρημα εξαιρετικά σπάνιο, όπως οι δύο «θησαυροί» (της οδού Μυκηνών 8 και του Αγίου Στεφάνου), που περιέχουν αμιγώς χρυσά νομίσματα[40]. Πρόκειται για 26 συνολικά χρυσά νομίσματα, δηλωτικά τόσο του όγκου των συναλλαγών που πραγματοποιούνται, όσο και της τάσης για τον αποθησαυρισμό σε νόμισμα σταθερό με μεγάλη αξία.

εμπόριο στους μεταβατικούς χρόνους με όλη τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. Μ. Γερολυμάτου, «Ἐμπορικὴ δραστηριότητα κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες», *Οι Σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος-9ος αι.)*, ό.π. (υποσημ. 4), 347-364. Γενικά για την οικονομία στο Βυζάντιο κατά τον 7ο αιώνα, βλ. J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*, Cambridge 1990.

[37] Πρόκειται για δύο χάλκινα τεσσαρακονταννούμια (φόλλεις) εποχής Φωκά (607/8, 608/9)*, το ένα κοπής Κυζίκου και το άλλο αγνώστου νομισματοκοπείου, βλ. Ἀβραμέα, ό.π. (υποσημ. 1), 83. Την ταύτιση των δύο νομισμάτων, το έτος κοπής και την ταύτιση των νομισματοκοπείων οφείλω στη νομισματολόγο του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών Γιόρκα Νικολάου.

[38] B. Callegher, «La circulation monétaire à Patras et dans les sites ruraux environnants (VIe-VIIe siècle)», *Les Villages dans l'Empire byzantin (IVe-XVe siècle)* (επιμ. J. Lefort – C. Morrisson – J.-P. Sodini) [Réalités Byzantines 11], Παρίσι 2005, 228 σημ. 12

[39] Στο ίδιο, 225-235, κυρίως 233.

[40] Για τη νομισματική κυκλοφορία στην πόλη των Πατρών, αλλά και τα αρχαιολογικά ευρήματα που τεκμηριώνουν την επιβίωση της πόλης, βλ. Ἄ. Λαμπροπούλου – Ἀ. Μουτζάλη, «Πρωτοβυζαντινὸ λουτρὸ στὴν Πάτρα. Τεκμήρια γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς πόλης κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους», *Σύμμεικτα* 16 (2003-2004), 315-356. Οι ίδιες, «Η μετοικία των κατοίκων της Πάτρας στο Ρήγιο της Καλαβρίας (τέλη 6ου-αρχές 9ου αιώνα). Η αναίρεση μιας μαρτυρίας;», *Πρακτικά Συνεδρίου, Αχαΐα και Νότιος Ιταλία. Επικοινωνία, ανταλλαγές και σχέσεις από την αρχαιότητα ως σήμερα* (επιμ. Λ. Δρούλια – Α. Ριζάκης), ΕΤΕΠΑ-ΕΙΕ, Αθήνα 2011, 259-262.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Πίνακας των νομισμάτων του «θησαυρού» του Πριολίθου (Εικ. 2-13)

Ιουστινιανός Α΄ (527-565). Φόλλεις (40 νούμμια)

1. Εμ.: *DN IVSTINIANVS PP AVG*. Μετωπική προτομή του Ιουστινιανού με κράνος, πανοπλία και ασπίδα. Ο αυτοκράτορας κρατά στο δεξιό του χέρι σταυροφόρο σφαίρα. Στο πεδίο δεξιά σταυρός (Εικ. 2).
Οπ.: *M*, δηλωτικό γράμμα της αξίας. Πάνω σταυρός. Κάτω δηλωτικό γράμμα του εργαστηρίου. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Κωνσταντινούπολη (*CON*), εργαστήριο Α (*1ο*). Χρονολογία κοπής: 539/40 (*XIII*=13ο έτος βασιλείας).
MIB I, 95a.
Βάρος: 22, 270 γραμμ. περίπου. **Διάμετρος:** 40 χιλ.

Εικ. 2.

2. Εμ.: *DN IVSTINIANVS PP AVG*. Μετωπική προτομή του Ιουστινιανού με κράνος, πανοπλία και ασπίδα. Ο αυτοκράτορας κρατά στο δεξιό του χέρι σταυροφόρο σφαίρα. Στο πεδίο δεξιά σταυρός (Εικ. 3).
Οπ.: *M*, δηλωτικό γράμμα της αξίας. Πάνω σταυρός. Κάτω δηλωτικό γράμμα του εργαστηρίου. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Κωνσταντινούπολη (*CON*), εργαστήριο Α (*1ο*). Χρονολογία κοπής: 540/1 (*XIIII*=14ο έτος βασιλείας).
MIB I, 95a.
Βάρος: 20, 40 (20, 35-20, 40) γραμμ. **Διάμετρος:** 38 χιλ.

Εικ. 3.

3. Εμ.: *DN IVSTINIANVS PP AVG*. Μετωπική προτομή του Ιουστινιανού με κράνος, πανοπλία και ασπίδα. Ο αυτοκράτορας κρατά στο δεξιό του χέρι σταυροφόρο σφαίρα. Στο πεδίο δεξιά σταυρός (Εικ. 4).
Οπ.: *M*, δηλωτικό γράμμα της αξίας. Πάνω σταυρός. Κάτω δηλωτικό γράμμα του εργαστηρίου. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Κωνσταντινούπολη (*CON*), εργαστήριο Α (*1ο*). Χρονολογία κοπής: 541/2 (*XV*=15ο έτος βασιλείας).
MIB I, 95a.
Βάρος: 22, 730 γραμμ.. **Διάμετρος:** 36 χιλ.

Εικ. 4.

4. Εμ.: *DN IVSTINIANVS PP AVG*. Μετωπική προτομή του Ιουστινιανού με κράνος, πανοπλία και ασπίδα. Ο αυτοκράτορας κρατά στο δεξιό του χέρι σταυροφόρο σφαίρα. Στο πεδίο δεξιά σταυρός (Εικ. 5).
Οπ.: *M*, δηλωτικό γράμμα της αξίας. Πάνω σταυρός. Κάτω δηλωτικό γράμμα του εργαστηρίου. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Νικομήδεια (*NIK*), εργαστήριο Α (*1ο*). Χρονολογία κοπής: 539/40 (*XIII*=13ο έτος βασιλείας).
MIB I, 114.
Βάρος: 23, 625 περίπου γραμμ. **Διάμετρος:** 41 χιλ.

Εικ. 5.

5. Εμ.: *DN IVSTINIANVS PP AVG*. Μετωπική προτομή του Ιουστινιανού με κράνος, πανοπλία και ασπίδα. Ο αυτοκράτορας κρατά στο δεξιό του χέρι σταυροφόρο σφαίρα. Στο πεδίο δεξιά σταυρός (Εικ. 6).
Οπ.: *M*, δηλωτικό γράμμα της αξίας. Πάνω σταυρός. Κάτω δηλωτικό γράμμα του εργαστηρίου. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Νικομήδεια (*NIK*), εργαστήριο: officina B (*2ο*). Χρονολογία κοπής: 539/40 (*XIII*=13ο έτος βασιλείας).
MIB I, 114.
Βάρος: 22,500 γραμμ. **Διάμετρος:** 41 χιλ.

Εικ. 6.

Εικ. 7.

Εικ. 8.

6. Εμ.: *DN IVSTINIANVS PP AVG.* Μετωπική προτομή του Ιουστινιανού με κράνος, πανοπλία και ασπίδα. Ο αυτοκράτορας κρατά στο δεξιό του χέρι σταυροφόρο σφαίρα. Στο πεδίο δεξιά σταυρός (Εικ. 7).
Οπ.: *M*, δηλωτικό γράμμα της αξίας. Πάνω σταυρός. Κάτω δηλωτικό γράμμα του εργαστηρίου. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Κωνσταντινούπολη (*CON*), εργαστήριο Γ (*3ο*). Χρονολογία κοπής: 545/6 (*XVIIII*=19ο έτος βασιλείας).
MIB I, 95a.
Βάρος: 22,730 γραμμ. **Διάμετρος:** 33 χιλ.

Ιουστίνος Β΄και Σοφία (565-578).
Εικοσανούμμια (20 νούμμια)

7. Εμ.: *DN IVSTINVS PP AVG.* Ο Ιουστίνος και η σύζυγός του Σοφία εικονίζονται ένθρονοι με φωτοστέφανο. Κρατούν σταυροφόρο σφαίρα και σταυροφόρο σκήπτρο αντίστοιχα (Εικ. 8).
Οπ.: *K*, δηλωτικό γράμμα της αξίας (20 νούμμια). Επάνω σταυρός. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Θεσσαλονίκη (Κάτω από το *K*: *TES*). Χρονολογία κοπής: 570/1 (*ANNO VI*: 6ο έτος βασιλείας).
MIB II, 70a.
Βάρος: 5,425 γραμμ. **Διάμετρος:** 18 χιλ.

8. Εμ.: *DN IVSTINVS PP AVG.* Ο Ιουστίνος και η σύζυγός του Σοφία εικονίζονται ένθρονοι με φωτοστέφανο. Κρατούν σταυροφόρο σφαίρα και σταυροφόρο σκήπτρο αντίστοιχα (Εικ. 9).
Οπ.: *K,* δηλωτικό γράμμα της αξίας (20 νούμμια). Επάνω σταυρός. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Θεσσαλονίκη (Κάτω από το *K: TES*). Χρονολογία κοπής: 571/2 (*ANNO VII*: 7ο έτος βασιλείας).
MIB II, 70a.
Βάρος: 5, 400 γραμμ. **Διάμετρος:** 19 χιλ.

Εικ. 9.

9. Εμ.: *DN IVSTINVS PP AVG*. Ο Ιουστίνος και η σύζυγός του Σοφία εικονίζονται ένθρονοι με φωτοστέφανο. Κρατούν σταυροφόρο σφαίρα και σταυροφόρο σκήπτρο αντίστοιχα (Εικ. 10).
Οπ.: *K*, δηλωτικό γράμμα της αξίας (20 νούμμια). Επάνω σταυρός. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Θεσσαλονίκη (Κάτω από το *K: TES*). Χρονολογία κοπής: 574/5 (*ANNO X*: 10ο έτος βασιλείας).
MIB II, 70d.
Βάρος: 6 γραμμ. **Διάμετρος:** 23 χιλ.

Εικ. 10.

10. Εμ.: *DN IVSTINVS PP AVG.* Ο Ιουστίνος και η σύζυγός του Σοφία εικονίζονται ένθρονοι με φωτοστέφανο. Κρατούν σταυροφόρο σφαίρα και σταυροφόρο σκήπτρο αντίστοιχα (Εικ. 11).
Οπ.: *K*, δηλωτικό γράμμα της αξίας (20 νούμμια). Επάνω σταυρός. Στο έξεργο η δήλωση του νομισματοκοπείου. Αριστερά *A/N/N/O* και δεξιά η αναγραφή του έτους βασιλείας του αυτοκράτορα.
Νομισματοκοπείο: Θεσσαλονίκη (Κάτω από το *K: TES*). Χρονολογία κοπής εφθαρμένη (ΑΝΝΟ), 568/9 (έτος βασιλείας ΙΙΙΙ) έως 577/8 (έτος βασιλείας ΧΙΙΙΙ).
MIB II, 70a.
Βάρος: 5,550 γραμμ. **Διάμετρος:** 30 χιλ.

Εικ. 11.

Στην οινοχόη ανευρέθησαν, επίσης, και δύο νομίσματα του 18ου και 19ου αιώνα, τα εξής:
11. Ένα αργυρό νόμισμα (Εικ. 12) ισπανικής αυτοκρατορίας, εποχής Καρόλου Γ΄ (1759-1788). Αξία: 2 Reales. Χρονολογίας κοπής 1780. Νομισματοκοπείο της Λίμας του Περού. **Βάρος:** 6, 250 γραμμ. **Διάμετρος:** 28 χιλ.
C. Castran – J. R. Cayou, *Les Monedos Hispano Musulmanas y Cristianos, 711 -1981,* Μαδρίτη 1983, Tipo 27, αριθ. 1451.

Εικ. 12.

12. Ένα αργυρό νόμισμα (Εικ. 13) αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας, εποχής Φραγκίσκου Β΄ (1792-1835). Αξία: 20 Kreuzer. Χρονολογία κοπής: 1811. Νομισματοκοπείου της Βιέννης. **Βάρος:** 6,400 γραμμ. **Διάμετρος:** 27 χιλ.
Ch. L. Krause – Cl. Mishler*, Standard Catalog of World Coins, 19th Century Edition 1801-1900*, 1996, 107, αριθ. 2142 κ.ε.

Εικ. 13.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Η χάλκινη οινοχόη-θησαυράριο (Εικ. 14)

Η οινοχόη είναι ακέραιη. Έχει ύψος 0,222, διάμετρο βάσης 0,117, διάμετρο χείλους 0,66 μ. Έχει επίπεδη, μη διακρινόμενη βάση, κυρτά τοιχώματα, έντονη γωνίωση στην ένωση με τον ώμο και έντονο αναβαθμό στην ένωση του ώμου και του λαιμού. Ο λαιμός είναι κωνικός και στενεύει προς το τριφυλλόσχημο στόμιο. Το χείλος είναι έξω νεύον, με γωνιώδη ακμή. Εκ διαμέτρου αντίθετα από την προχοή, στο χείλος, σώζονται δύο μικρές διαμπερείς οπές. Η οινοχόη σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση μολονότι δεν έχει συντηρηθεί. Τα τοιχώματά της είναι λεπτά και σε ορισμένα σημεία παρουσιάζουν μικρές φθορές και σπασίματα. Το αγγείο δεν φέρει λαβές.

Η οινοχόη από τον Πριόλιθο ανήκει σε μια χαρακτηριστική παραγωγή οινοχοών, την τυπολογία των οποίων, τη γεωγραφική κατανομή, τα εργαστήρια κατασκευής τους και τη χρήση τους μελέτησε συνολικά η Brigitte Pitarakis[41]. Βάσει των τριών τύπων που διέκρινε η τελευταία, η οινοχόη του Πριολίθου έχει τις μεγαλύτερες αναλογίες με τον τύπο ΙΙΙ ως προς τη διαμόρφωση του σώματος και του λαιμού και ως προς τη χαρακτηριστική νεύρωση στον ώμο[42]. Διαφοροποιείται από αυτόν ως προς τη διαμόρφωση της βάσης και ως προς την ύπαρξη τριφυλλόσχημου στομίου, στοιχείο που τη συσχετίζει με τον τύπο ΙΙ της ίδιας κατηγοριοποίησης. Αναλυτικότερα, ως προς τη διαμόρφωση του σώματος, της χαρακτηριστικής νεύρωσης στον ώμο και του αναβαθμού στο λαιμό η οινοχόη του Πριολίθου έχει τις μεγαλύτερες ομοιότητες με δύο μεταλλικές οινοχόες από την Ολυμπία[43] (Εικ. 15) και με δύο, αδημοσίευτες προς το παρόν, οινοχόες από το σπήλαιο της Ανδρίτσας στην Αργολίδα[44]. Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάλογο με του

Εικ. 14. Η χάλκινη οινοχόη-θησαυράριο μέσα στην οποία βρέθηκε ο «θησαυρός» του Πριολίθου/1977.

[41] B. Pitarakis, «Une production caractéristique de cruches en alliage cuivreux (VIe-VIIIe siècles): typologie, techniques et diffusion», *La vaisselle de bronze paléobyzantine, AT* 13 (2005), 11-27.

[42] Στο ίδιο, 12-13, εικ. 2.

[43] Völling, ό.π. (υποσημ. 21), 434, αριθ. 5, πίν. 93, εικ. 1-2, 436, αριθ. 8, πίν. 94, εικ. 3. Τα μεταλλικά αντικείμενα βρέθηκαν σε αποθέτη στην Ολυμπία, ανατολικά του ναού του Διός. Ο αποθέτης περιελάμβανε μαζί με άλλα κεραμικά και μεταλλικά αγγεία, εργαλεία, καθώς και μεγάλο αριθμό πρωτοβυζαντινών νομισμάτων. Πιθανός χρόνος δημιουργίας του αποθέτη με βάση τα νομίσματα μπορεί να θεωρηθεί η περίοδος βασιλείας Ιουστινιανού Α΄, δηλαδή το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα, βλ. Völling, ό.π. (υποσημ. 21), 440-441. Η οινοχόη του Πριολίθου παρουσιάζει ομοιότητα με τμήμα μιας τρίτης οινοχόης, που προέρχεται, επίσης, από το νοτιοδυτικό τομέα του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας, βλ. στο ίδιο, 443 σημ. 36, πίν. 97, εικ. 5. Για τις μετάλλινες οινοχόες του «θησαυρού» της Ολυμπίας και τη χρονολόγησή τους, βλ. A. Lambropoulou – A. Yangaki, «A Reappraisal of the Published Ceramic Data from Ancient Olympia as a Source for the History of the Settlement during the Transitional Period of the Byzantine Era», *AM* (υπό έκδοση).

[44] Η μία από τις οινοχόες του σπηλαίου της Ανδρίτσας, η ΧΑ 3, εικονίζεται στο δίπτυχο φυλλάδιο της Έκθεσης του Χριστιανικού Μουσείου, βλ. Φυλλάδιο έκθεσης που οργάνωσαν το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, σε συνεργασία με την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος, *Σπήλαιο Ανδρίτσας. Μοιραίο Καταφύγιο (26 Σεπτεμβρίου έως 15 Νοεμβρίου 2005),* 2. Υπενθυμίζεται ότι τα νομισματικά ευρήματα του σπηλαίου της Ανδρίτσας, σύμφωνα με τη χρονολόγηση του νεότερου νομίσματος, οδηγούν στη χρονολόγηση των ευρημάτων μετά το 582. Βλ. σχετικά Λ. Κορμαζοπούλου – Δ. Χατζηλαζάρου, «Τα αγγεία του σπηλαιοβαράθρου Ανδρίτσας Αργολίδας. Προκαταρκτική παρουσίαση ενός κλειστού συνόλου του τέλους της Ύστερης Αρχαιότητας και κάποιες απόπειρες ερμηνείας», *Κεραμική της ύστερης αρχαιότητας από τον ελλαδικό χώρο (3ος-7ος αι. μ.Χ.). Πρακτικά* (επιμ. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή – Ν. Κουσουλάκου), α΄ τόμος [Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών 8], Θεσσαλονίκη 2010, 177.

Εικ. 15. Οινοχόες από το «θησαυρό» Ολυμπία/1877.

Πριολίθου τριφυλλόσχημο στόμιο χαρακτηρίζει τόσο τη μία οινοχόη της Ολυμπίας[45] όσο και την οινοχόη από την Ανδρίτσα (ΧΑ 3). Η οινοχόη από τον Πριόλιθο διαφοροποιείται από τις προαναφερθείσες μόνον ως προς την απόδοση της βάσης και ως προς την απουσία περαιτέρω διακόσμησης κατά μήκος του λαιμού. Ως προς την έντονη νεύρωση που διακρίνει το πέρασμα από το κυρίως σώμα του αγγείου προς τον ώμο και ως προς το τριφυλλόσχημο στόμιό του έχει, επίσης, αναλογίες με μεταλλικές οινοχόες από την Ολυμπία[46], το σπήλαιο της Ανδρίτσας (αδημοσίευτη οινοχόη ΧΑ 2), τη Σάμο[47], τη Ζογεριά Σπετσών[48], την Πέργαμο[49] και τις Σάρδεις[50], διαφοροποιείται όμως εμφανώς από αυτές ως προς τη διαμόρφωση του σώματος, που έχει λοξά ή κάθετα τοιχώματα, και τον έξεργο δακτύλιο στο μέσον περίπου του λαιμού αυτών των παραδειγμάτων. Κοινή πάντως, σε όλα σχεδόν τα παραδείγματα αυτά, είναι η απουσία λαβής, με εξαίρεση τα παραδείγματα από την Ανδρίτσα (αδημοσίευτη οινοχόη ΧΑ 2) τις Σπέτσες και την Πέργαμο. Όλες οι οινοχόες αυτές διέθεταν προφανώς, αρχικά λαβές οι οποίες συνδέονταν, μέσω ενός κατάλληλου δακτυλίου, με το λαιμό του αγγείου[51]. Το μικρό μέγεθος και το σχήμα των αγγείων αυτών καθιστούσαν δυνατή τη χρήση τους και ως θησαυραρίων, όπως συμβαίνει – εκτός από το αγγείο του Πριόλιθου – στις περιπτώσεις αγγείων από τη Ζογεριά Σπετσών και την Ανδρίτσα Αργολίδας.

Ως προς το γενικότερο σχήμα η οινοχόη του Πριολίθου ανήκει στην ομάδα οινοχοών που παρουσίασε η B. Pitarakis, που όπως ήδη σημειώθηκε, γνώρισε μεγάλη διάδοση στον ελλαδικό χώρο αλλά και σε περιοχές της ανατολικής Μεσογείου κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο. Το γενικό αυτό σχήμα διατηρήθηκε, με ορισμένες διαφοροποιήσεις, και κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, όπως σημειώνει η Pitarakis[52] και όπως προκύπτει από παραδείγματα αγγείων από την Κόρινθο[53] και ίσως και τη Μαντίνεια[54].

---

[45] Völling, ό.π. (υποσημ. 21), πίν. 94, εικ. 3, αριθ. 8.

[46] Στο ίδιο, πίν. 93, εικ. 3, αριθ. 6, πίν. 94, εικ. 2, αριθ. 7. H. Walter, «Ein Spätantiker Stufen-Brunnen im Heraion von Samos», *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 73 (1958), 76, 83, εικ. 16.

[47] U. Jantzen, «Bekleidung, Schmuck – Näh – und Spinngerät», στο U. Jantzen, *Die Wasserleitung des Eupalinos. Die Funde, Samos* 20, Βόννη 2004, 108, αριθ. 651, πίν. 14.

[48] Χ. Κοιλάκου, *Μουσείο Σπετσών*, Αθήνα 1989, 6-7. *Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο. Ώρες Βυζαντίου-Έργα και ημέρες στο Βυζάντιο* (επιμ. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή) (κατάλογος έκθεσης), Αθήνα 2002, 148-149, αριθ. κατ. 161α, 161β (Χ. Πέννας, «Αποθησαυρίσεις»).

[49] W. Altmann, «Die Einzelfunde», *AM* 29 (1904), 199-200, εικ. 32. A. Conze – O. Berlet – A. Philippson – C. Schuchhardt – F. Graber, *Stadt und Landschaft, Altertümer von Pergamon,* Band I, 2, Βερολίνο 1913, 325-326, εικ. 117c.

[50] J. C. Waldbaum, «Metalwork from Sardis: The Finds through 1974, Archaeological Exploration of Sardis», *Sardis Monographs* 8 (1983), 93-94, αριθ. 529, 530, πίν. 35. Ορισμένα από αυτά βρέθηκαν στα Καταστήματα της πόλης των Σάρδεων, ενώ άλλα (αριθ. 529, 530), στην Οικία με τα Χάλκινα. Για τη χρονολόγησή τους βλ. Völling, ό.π. (υποσημ. 21), 443 σημ. 37.

[51] Pitarakis, «Une production», ό.π. (υποσημ. 41), 15. Λαβές διαθέτουν, επίσης, και οι τρεις αδημοσίευτες ακόμη μεταλλικές οι-νοχόες που βρέθηκαν στο σπήλαιο της Ανδρίτσας Αργολίδας (ΧΑ 1, ΧΑ 2, ΧΑ 3). Οινοχόες που διέθεταν λαβές και συνδέονταν μέσω δακτυλίου με το λαιμό του αγγείου βρέθηκαν ακόμη και στη νότια Βουλγαρία, βλ. P. Ilieva – I. M. Cholakov, «A Collective Find from the Early Byzantine Age Found in Stara Zagora (South Bulgaria)», *La Vaisselle de Bronze paléobyzantine, AT* 13 (2005), 55, αριθ. 7-8, εικ. 7-8.

[52] Pitarakis, «Une production», ό.π. (υποσημ. 41), 13, 27.

[53] G. R. Davidson, *Corinth. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, XII, *The Minor Objects*, Princeton 1952, 74, αριθ. 559, πίν. 52, πιθανότατα του 13ου-14ου αιώνα. Βλ. επίσης, F. O. Waagé, «Bronze Objects from Old Corinth», *AJA* 39 (1935), 86-91, εικ. 9. Για τη χρονολόγηση του αγγείου, βλ. και Völling, ό.π. (υποσημ. 21), 443 σημ. 37, 444 σημ. 43.

[54] Μέσα στον 7ο αιώνα τοποθετείται χρονικά ανάλογο μεταλλικό αγγείο από την αρχαία Μαντίνεια, βλ. σχετικά, Λαμπροπούλου – Αναγνωστάκης – Κόντη – Πανοπούλου, ό.π. (υποσημ. 4), 219 και σημ. 136, 137. Το αγγείο δημοσιεύτηκε από τον Γ. Σταϊνχάουερ (Γ. Σταϊνχάουερ, «Αρχαία Μαντίνεια», *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, 300, πίν. 192β), σύμφωνα με τον οποίο το αγγείο χαρακτηριζόταν ως μεμονωμένο εύρημα μεσαιωνικών χρόνων. Η χρονολόγηση του αγγείου στον 7ο αιώνα συνδυάζεται πιθανώς με την εποχή καταστροφής του κτηρίου.

Η ομάδα αυτών των αγγείων χρονολογείται στον 6ο, 7ο αλλά και 8ο αιώνα, με μεγαλύτερη διάδοση μέσα στον 7ο και στον 8ο αιώνα[55]. Το γενικό αυτό σχήμα διατηρήθηκε με ορισμένες διαφοροποιήσεις και κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, όπως προκύπτει από ανάλογο αγγείο από την Κόρινθο[56].

Με βάση τις ανωτέρω διαπιστώσεις και την προφανή ομοιότητα της οινοχόης-θησαυραρίου του Πριόλιθου με βάση αντίστοιχες που βρέθηκαν στην Ολυμπία και στην Ανδρίτσα αλλά και τις γενικές αναλογίες με τις οινοχόες από άλλες θέσεις, που χρονολογούνται μέσα στον 6ο ή 7ο αιώνα, μπορούμε να διατυπώσουμε την άποψη ότι πρόκειται για αγγείο πρωτοβυζαντινών χρόνων, που μπορεί να χρονολογηθεί μετά τα τέλη του 6ου αιώνα και κυρίως μέσα στον 7ο και 8ο αιώνα ακόμη[57]. Στον 8ο αιώνα χρονολογείται αντίστοιχη μεταλλική οινοχόη, με σχοινοειδή διακόσμηση στον ώμο, που ανασκάφηκε στο λουτρό του παλατιού στο Umm al-Walid της Ιορδανίας[58], όπως επίσης στο πρώτο μισό του 8ου αιώνα χρονολογείται οινοχόη μετάλλινη με λαβή, που προέρχεται από τις ανασκαφές στο Amman της Ιορδανίας[59]. Η ομοιότητα της οινοχόης του Πριολίθου με αντίστοιχες της Ολυμπίας και του σπηλαίου της Ανδρίτσας καθιστούν δυνατό το ενδεχόμενο της λειτουργίας εργαστηρίου μεταλλικών αντικειμένων, είτε στις μεγάλες κοντινές πόλεις, όπως στην Κόρινθο, στο Άργος ή στην Πάτρα, είτε σε αγροτικού τύπου σημαντικές εγκαταστάσεις, όπως η Ολυμπία[60].

[55] Pitarakis, «Une production», ό.π. (υποσημ. 41), 27. Ανάλογο χάλκινο αγγείο από το Πυργί της Ελεύθερνας χρονολογείται με βάση τη στρωματογραφία στον 8ο/9ο αιώνα, βλ. Χρ. Τσιγωνάκη, «"πόλεων ἀνελπίστοις μεταβολαῖς": Ιστορικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες από τη Γόρτυνα και την Ελεύθερνα της Κρήτης (4ος-8ος αι.)», *Οι Βυζαντινές Πόλεις (8ος-15ος αιώνας). Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις* (επιμ. Τ. Κιουσοπούλου), Ρέθυμνο 2012, 99, εικ. 9.

[56] Davidson, ό.π. (υποσημ. 53), 74, αριθ. 559, πίν. 52, πιθανότατα του 13ου-14ου αιώνα.

[57] Pitarakis, «Une production», ό.π. (υποσημ. 41), 13, 27. B. Pitarakis, «La cruche en cuivre du trésor monétaire de Kocamustafapaşa à Istanbul (XIe siècle)», *Mélanges Cécile Morrisson, TM* 16 (2010), 679-681.

[58] Η οινοχόη από την Ιορδανία βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Madaba (M. 4862) και παρουσιάστηκε στην Έκθεση *The Age of Transition* του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης (www.metmuseum.org/exhibitions).

[59] Η οινοχόη από την Ιορδανία παρουσιάστηκε στην Έκθεση The Age of Transition του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης (www.metmuseum.org/exhibitions).

[60] Στην Κόρινθο γνωρίζουμε ότι λειτουργούσαν δύο εργαστήρια, στην περιοχή του περιβόλου του ναού του Απόλλωνα, για τα οποία δεν γνωρίζουμε αν ήταν σιδηρουργεία ή χυτήρια, βλ. C. C. Mattusch, «Corinthian Bronze: Famous, but Elusive», *Corinth* XX, *The Centenary 1896-1996* (επιμ. Ch. K. Williams II – N. Bookidis), Αθήνα 2003, 222. Αντίστοιχα εργαστήρια λειτουργούσαν στην Πάτρα (Ι. Μέννενγκα, «Ανασκαφικές Εργασίες», *ΑΔ* 37 (1982), Χρονικά, 140, σχέδ. 2, πίν. 87β) και στην Ολυμπία [Völling, ό.π. (υποσημ. 21), 429-431, εικ. 4-6, 437-440].

Προέλευση εικόνων

Εικ. 1-14: Ειρήνη Λαμπροπούλου. Εικ. 15: Völling, ό.π. (υποσημ. 21), αριθ. 5, πίν. 93, εικ. 1, αριθ. 8, πίν. 94, εικ. 3.

Anna J. Lambropoulou

TRÉSOR MONÉTAIRE INÉDIT PROVENANT DE PRIOLITHOS DE KALAVRYTA (ACHAÏE - PÉLOPONNÈSE)

Un trésor monétaire de l'époque protobyzantine a été découvert par hazard lors des travaux agricoles au lieu-dit Kokori du village de Priolithos, situé à 15 km. au sud-ouest de la ville de Kalavryta et au nord-ouest de la ville ancienne de Cleitor (Achaie, Péloponnèse). Le trésor (aujourd'hui, dans le monastère de Sainte Lavra à Kalavryta), trouvé dans une cruche en métal, se compose de dix pièces de bronze de l'époque protobyzantine (six folles de Justinien Ier et quatre demi-folles de Justin II et Sophie) et de deux pièces en argent du XVIIIe et XIXe siècle. Ces pièces en argent du XVIIIe et du XIXe siècle, n'appartiennent pas au trésor monétaire parce qu'elles ont été mises dans la cruche en métal très probablement à une époque postérieure. D' après la date d'émision de la dernière monnaie (un demi-folles de Justin et Sophie daté en 574/575) on pourrait estimer que la date de l'enfouissement du trésor pourrait être fixée vers l'année 574/575, lors des invasions slaves dans le Péloponnèse. Mais la datation de la cruche en métal (thésaurarion), dans laquelle fut trouvé le trésor monétaire, après la fin du VIe siècle, et très probablement au cours du VIIe (ou même encore du VIIIe siècle) nous permet de ne pas associer la date d' enfouissement aux invasions slaves de la fin du VIe siècle.

Institut des Recherches Historiques /
Centre National de la Recherche Scientifique
Section des Études Byzantines,
alambrop@eie.gr.